

Wojciech Góralski

"Mentalidad divorcista y consentimiento matrimonial", María Isabel Aldanondo Salaverria, Salamanca 1982 : [recenzja]

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 31/1-2, 248-255

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mörsdorf, do charakteru niezatartego wywartego przez chrzest, lecz określa jeden z wymogów pełnej przynależności do Kościoła. Rozdział o władzy w Kościele jest najdłuższy, najwięcej też miejsca zajmuje autorowi ustosunkowanie się do tego problemu. Dysponował oczywiście bogatą literaturą, sprowokowaną także przez nowy Kodeks. Zrozumiałe jest, że nie sugeruje własnych rozwiązań, widzi je natomiast w pracach E. Corecco i P. Krämera. Krytyce poddaje autor poglądy Mörsdorfa dotyczące pozycji świeckich w Kościele. Świeckość ma dla niego nie tylko walor socjologiczny (jak u Mörsdorfa), lecz teologiczny. Odnosząc się do wywodów Mörsdorfa na temat urzędu kościelnego autor dostrzega ich wpływ na nowy Kodeks. Podkreśla też diametralną odrębność urzędu kościelnego od świeckiego. Uwagi o charakterze epistemologicznym autor koncentruje wokół znanego twierdzenia Mörsdorfa, że kanonistyka to dyscyplina teologiczna o prawniczej metodzie. Zdaniem autora definicja ta jest do przyjęcia, jeśli przymiotnik „prawny” (= „prawniczy”) przyjmie się w znaczeniu ogólnym, nie zawężonym do prawa świeckiego.

Wartość pracy ks. Cattaneo polega przede wszystkim na zebraniu i syntetycznym opracowaniu bogatej i ogromnie instruktywnej twórczości K. Mörsdorfa. Jest to tym cenniejsze, że spod pióra monachijskiego uczonego wyszły tylko — oprócz nowego opracowania podręcznika Eichmanna — cztery druki zwarte, a jego posuwający kanonistykę zdecydowanie naprzód dorobek zawarty jest w prawie setce artykułów i w 167 hasłach encyklopedycznych, przekraczających zresztą nieraz sto stron druku. Ocena przeprowadzona przez dra Cattaneo w drugiej części sprowadza się do konfrontacji Mörsdorfa z wybranymi pozycjami współczesnej kanonistyki. Własne stanowisko autora zaznacza się jedynie w sygnalizowaniu opinii, które podziela. Można widzieć w tym wyraz atencji wobec założyciela renomowanego instytutu prawa kanonicznego i nauczyciela 28 kanonistów — profesorów uniwersyteckich. Atencja ta zasługuje na uznanie tym bardziej, że praca powstała w szkole o orientacji tak odmiennej od tej, którą reprezentował uczony monachijski.

Praca jest zaopatrzona w solidny aparat naukowy. Znajdujemy kompletną bibliografię prac Mörsdorfa, wskazanie prac wykorzystanych w poszczególnych rozdziałach, wykaz prac uczniów Mörsdorfa rozwijających jego koncepcję, wybór poświęconej mu literatury oraz indeks osobowy.

Ks. R. Sobański

Maria Isabel Aidanondo Salaverria, *Mentalidad divorcista y consentimiento matrimonial*, Salamanca 1982, s. 236

W serii monografii kanonistycznych Instytutu Nauk prawnych św. Rajmunda de Peñafort ukazało się w 1982 r. godne odnotowania stu-

dium na temat wpływu mentalności rozwodowej na zgodę małżeńską. Ten doniosły problem ciągle pozostaje w bliskiej orbicie zainteresowań zarówno teoretyków prawa kanonicznego, jak i tych, którym przypadło w udziale aplikować normy prawne do konkretnych sytuacji zgłaszanych na forum sądowym. Chodzi o wpływ poglądów i przekonań przeciwnych nierozzerwalności małżeństwa na akt konsensu, inaczej mówiąc o poznanie, na ile tego rodzaju poglądy i przekonania mogą wpływać na wykluczenie nierozzerwalności.

Przedmowę do książki (s. 9—12) napisał Josè de Salazar Abrisquieta, dyrektor wymienionego Instytutu, który prezentuje autorkę (profesora pomocniczego prawa kanonicznego w Uniwersytecie Madryckim) i jej dzieło. We wstępie (oznakowanym jako punkt I) (s. 13—18) n. 3. Aldanondo Salaverria uzasadnia wybór podjętego tematu i jego aktualność, a następnie kreśli konstrukcję opracowania. Ta ostatnia obejmuje 6 rozdziałów. Podtytuł II — *Ideologia* (s. 19—34), zawiera wyjaśnienia etymologiczne i pojęciowe terminów „idea” i „ideologia” oraz wskazuje na ewolucję w rozumieniu „ideologii”. W podtytule III — *Akt ludzki* (s. 35—68) autorka przedstawia najpierw krótkie wprowadzenie, w którym podkreśla konieczność zgody małżeńskiej jako aktu woli. Zgoda małżeńska może posiadać, zauważa, pewne wady pochodzące ze strony umysłu lub woli, może mieć miejsce także symulacja konsensu polegająca na rozdźwięku pomiędzy wewnętrznym chceniem a zewnętrznym wyrażeniem aktu woli na małżeństwo. Symulacja może dotyczyć m. in. nierozzerwalności umowy małżeńskiej, jest to przejaw tzw. symulacji częściowej. Dla bliższego jej poznania konieczne jest studium aktu ludzkiego. Studiując akt ludzki filozofia tomistyczna wpłynęła znacznie na kształt nauki Kościoła o małżeństwie. W dalszym ciągu podtytułu ukazuje się akt ludzki w świetle filozofii tomistycznej, inspirowanej nauką św. Tomasza z Akwinu. Akt ludzki według Akwinaty — to akt pochodzący od rozumu i od woli. Autorka analizuje tutaj Tomaszowe pojęcie aktu poznania i aktu woli. Zauważa przy tym, iż św. Tomasz odróżnia dwa rodzaje aktów woli: pochodzące bezpośrednio od woli (actus elicited) oraz „zdecydowany” przez wolę i realizowany poprzez pośrednictwo innej władzy (actus imperatus). Przytaczając naukę tomistyczną autorka często odwołuje się do interpretacji J. Maritaina, m. in. odnośnie do teorii determinizmu i indeterminizmu oraz wolności wyboru. Podkreśla, że wybór zakłada uprzednią rozważę (deliberatio) i pochodzi od sądu tzn. oceny. Z kolei akt ludzki ukazany jest w świetle filozofii współczesnej. Uwzględnia przy tym także aspekt psychologiczny aktu ludzkiego. Omawia więc charakterystykę typów osobowości, zwraca uwagę na zależność postaw ludzkich od bodźców wewnętrznych i zewnętrznych, na motywację, osąd krytyczny, decyzję i jej realizację, wypowiada się na temat pięciu typów decyzji przyjętych w teorii James'a.

W podtytule IV (s. 69—89) Aldanondo Salaverria przechodzi od sprawy ideologii traktowanej ogólnie i abstrakcyjnie do kwestii jej

wplywu na postawę ludzką. Sygnalizuje doniosły problem dla prawa małżeńskiego, a mianowicie relacji zachodzącej pomiędzy ideologią, ideą, opinią a postawą. Nawiązuje tu szerzej do pracy A. Rodrigues, *Psicologia* (Mexico 1977). Zwraca uwagę m. in. na 3 elementy postawy społecznej: poznawczy, afektywny i dotyczący zachowania i postawy. Pyta o związek pomiędzy opinią a postępowaniem, a także o przyczyny zmiany postaw.

Kolejny podtytuł (V) — *Jurisprudencja* (s. 91—140) stanowi z kolei przejście od rozważań filozoficznych do praktyki sądowej. Autorka zapowiada na wstępie, że będzie ją tu interesować orzecznictwo sądowe i jego rozwój na temat wpływu mentalności rozwodowej na wykluczenie nierozzerwalności małżeństwa. Zaczyna od kwestii znaczenia i funkcji jurysprudencji kanonicznej odnośnie do symulacji częściowej (*exclusio boni sacramenti*). Orzecznictwo uważa za doniosłe źródło uzupełniające prawa w przypadku luki prawnej (por. kan. 20 KPK/1917). Podkreśla, że orzecznictwo sądowe winno uwzględniać ciągle rozwój różnych dziedzin wiedzy. Przestrzega przed automatycznym stosowaniem prawa do konkretnych przypadków sądowych. Dostrzega znaczący rozwój orzecznictwa Roty Rzymskiej oraz innych trybunałów w ostatnich latach, gdy chodzi o rozumienie aktu ludzkiego. W dalszym ciągu autorka omawia ewolucję jurysprudencji rotalnej w odniesieniu do dziedziny wykluczenia nierozzerwalności małżeństwa. W pierwszej kolejności nawiązuje do jurysprudencji tradycyjnej, rozpoczynając od wyroku c. Massimi z 1 III 1924 (Rota Rzymska) a kończąc na wyroku c. Panizo z 30 V 1978 (Rota Hiszpańska). W sumie nawiązuje w tej części do 17 wyroków. Stwierdza, iż ilość spraw sądowych z tytułu wykluczenia nierozzerwalności zwiększa się. Za Z. Grocholewskim (*De exclusione indissolubilitatis ex consensu matrimoniali eiusque probatione*, Neapol 1973, s. 29—30) przytacza dane dotyczące spraw orzeczonych w Rocie Rzymskiej z wymienionego tytułu od 1930 r. do 1970 r. I tak, w 1930 r. spraw *de exclusione boni sacramenti* przewinęło się w tym trybunale 7,9% w stosunku do wszystkich spraw, w 1970 — 24% (62 sprawy na 258). Stwierdza następnie Aldanondo Salaverria, że kierunek tradycyjny jurysprudencji w odniesieniu do wykluczenia nierozzerwalności, trwający do 1954 r., nawiązujący do kan. 1084, opierał się na tezie, że błąd jest dziełem umysłu czysto spekulatywnego i nie ma wpływu na sferę woli, poglądy więc kontrahentów na temat rozwiązalności małżeństwa stanowią jedynie *error simplex* (m. in. c. Massimi z 1 III 1924 r., c. Jullien z 19 X 1929 r. i z 16 IV 1934 r., c. Brennan z 31 V 1947 r., c. Filipiak z 2 III 1951 r.). Wyroki tradycyjne, przyjmując koncepcję tzw. *volutas interpretativa* zakładają, iż strona nie zawarłaby małżeństwa, gdyby wiedziała, że małżeństwo jest nierozzerwalne, wychodząc z założenia, że strona miała intencję zawierania małżeństwa według nauki Kościoła. Znaczącą rolę odegrał wyrok c. Ewers z 18 V 1968 r. mówiący o trudności w sprecyzowaniu różnicy pomiędzy *error simplex* i pozytywnym aktem woli. Juryspru-

dencja brała ponadto pod uwagę pojęcie tzw. *voluntas habitualis* jako dyspozycji woli przeciwnej nierozzerwalności, jednak rozpatrywanej w ogólności, nie ograniczającej zgody małżeńskiej i nie stanowiącej aktu doskonałego woli. Owa „wola habitualna”, dotycząca jedynie małżeństwa w ogólności, nie stanowiła wykluczenia pozytywnym aktem woli. Autorka, opowiada się za opinią Z. Grocholewskiego, iż pomiędzy *intentio generalis* a *intentio habitualis* należy postawić znak równości. Jakkolwiek intencja habitualna, nadmienia Aldanondo Salaverria, odnosi się do małżeństwa w ogóle, a nie konkretnego, to jednak według nowszej orientacji rotalnej możliwe jest przejście od takiej intencji do intencji w odniesieniu do małżeństwa konkretnego (c. Ewers z 18 V 1968 r.). Coraz więcej wyroków rotalnych podkreśla konieczność brania pod uwagę wszystkich okoliczności, m. in. wychowania rodzinnego, wpływu społecznego, które mogą mieć wpływ na ostateczny kształt woli nupturientów. Coraz częściej stwierdzono, iż *logicus nexus adest inter cogitata et volita* (np. c. Bejan z 28 X 1970 r.). Zaczęto też zwracać uwagę na to, że pozytywny akt woli może być *explicitus* (wykluczający bezpośrednio nierozzerwalność) i *implicitus* (posiadający wprost i bezpośrednio jakiś przedmiot, w którym zawiera się wykluczenie nierozzerwalności).

Mówiąc szerzej na temat ewolucji orzecznictwa w omawianym względzie autorka rozpoczyna od wyroku c. Di Felici z 13 VII 1954 r., w którym podkreśla się, że błąd może mieć wpływ na wolę (tzw. *error radicatus*). Zauważa, że nowa tendencja w jurysprudencji bierze pod uwagę głęboką zmianę mentalności co do nierozzerwalności małżeństwa, która charakteryzuje współczesne społeczeństwo. Duże znaczenie przypisuje zasadzie: *Quo tenacior est error eo facilius est gressus ad positivum voluntatis actum* (I. Parisella, *De pertinaci seu radicato errore circa matrimonii indissolubilitatem. Iurisprudentia rotalis recentior*, w: *Miscellanea in honorem Raymundi Bidagor, Ius Populi Dei*, t. 3, Roma 1972, s. 523—524), jak również fragmentowi wyroku c. Annè z 2 IV 1968 r.: *Quo altius pervicaces errores mentem invadunt... facilius logicus nexus inter cogitata de liceitate divortii et voluntatem iuxta eandem mentem matrimonium ineundi, ipsum obiectum consensus matrimonialis circumscribet*. Przytacza także inne wyroki dając odpowiednie komentarze.

W dalszej części reerowanego podtytułu mówi się o zasadach psychologicznych, na których opiera się aktualna orientacja w orzecznictwie. Zwracają one uwagę na związek myśli i chcenia. I tutaj czytelnik zapoznaje się z wieloma wyrokami, w myśl których idee i poglądy mogą wpływać skutecznie na akt woli wykluczający nierozzerwalność małżeństwa. Następnie autorka analizuje orzecznictwo co do oceny intencji uzyskania rozwodu i zwykłej woli zerwania życia wspólnego. Informuje, iż brak w tym względzie jednomyślności. W większości jednak przypadków uwzględnia się kryterium, za którym opowiada się Aldanondo Salaverria, przyjmujące, iż intencje otrzymania rozwodu

du lub mentalność przeciwna nierozzerwalności nie jest tym samym, co zwykła intencja zerwania wspólnoty małżeńskiej. Przytacza wyroki hołdujące temu przekonaniu, m. in. wyrok c. Jullien z 16 I 1930 r. (zamiar wzięcia rozwodu świeckiego nie jest jednoznaczny z wykluczeniem nierozzerwalności). Omawia także wyroki, w których zajmuje się stanowisko przeciwne. Przedmiotem dalszych wywodów autorki jest relacja pomiędzy istnieniem prawa świeckiego o rozwodzie a możliwością wykluczenia — pozytywnym aktem woli — nierozzerwalności umowy małżeńskiej. Trzema wyrokami (z 1942, 1961 i 1978 r.) ilustruje tezę, iż nie wyklucza się możliwości wpływu wspomnianego prawa cywilnego na wolę kontrahenta „rezerwowania” sobie prawa ucieknięcia się do rozwodu. Ostatnia część potytułu została poświęcona dowodzeniu wykluczenia nierozzerwalności. Już na wstępie autorka zauważa, iż sprawy z referowanego w pracy tytułu nieważności małżeństwa wymagają dużego stopnia roztropności sędziego kościelnego. Dowodem na rzecz wykluczenia nierozzerwalności są: *confessio simulantis, causa simulationis, circumstantiae*. Szczególnego udowodnienia wymaga w danej sprawie wpływ błędu i opinii przeciwnej nierozzerwalności małżeństwa na wykluczenie tego przymiotu (nb. c. Sabattani z 11 X 1964 r.). Do poważniejszych przyczyn wykluczenia nierozzerwalności autorka zalicza za jurysprudencją: niezgodność stron z uwagi na różnicę narodowości lub charakter konfliktowy, sceptycyzm co do powodzenia małżeństwa, deprawację obyczajów z akceptacją rozwodu, gdy życie wspólne nie ułoży się dobrze, wątpliwości na temat charakteru drugiej strony i konsekwentnie zawieranie związku na próbę, laicyzm lub ateizm kontrahenta, środowisko religijnie obojętne, ideologię rozwodową itp. Czytelnik znajduje tu wyroki ilustrujące tego rodzaju przyczyny symulacji. Wśród godnych zwrócenia uwagi okoliczności (uprzednich, towarzyszących, następczych) Aldamondo Salaverria wymienia: mocna wola strony zachowania swojej wolności, pogarda wobec ceremonii religijnej, fałszywe idee religijne, ideologia, obyczaje, sposób życia, rozwód rodziców strony zaznaczającej swój wpływ na stronę, rozwód cywilny strony i zawieranie nowego związku. I tutaj autorka cytuje odnośne wyroki rotalne.

W podtytule VI pracy (s. 141—173) Aldamondo Salaverria przechodzi do założeń doktrynalnych zamkniętych w czterech punktach. W punkcie pierwszym prowadzi się rozważania ogólne. Podkreśla się tutaj rolę zgody małżeńskiej w nawiązaniu do konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes*, n. 48. Podkreśla się, iż nierozzerwalność — obok jedności — jest istotnym przymiotem małżeństwa, pochodzącym z drugorzędnych zasad prawa naturalnego. W punkcie drugim, zwracającym uwagę czytelnika, autorka prezentuje ewolucję doktryny na temat wykluczenia nierozzerwalności. Po przypomnieniu znaczenia i roli nauki prawa kanonicznego w przedmiocie małżeństwa, omawia kierunek tradycyjny tejże nauki oraz nurt współczesny. Gdy chodzi o ten pierwszy (rygorystyczna interpretacja kan. 1084), nawiązuje do autorów: P. Gas-

parri, Wernz-Vidal, R. Naz, a także do jurysprudencji (czy potrzebnie w tym miejscu?). Odnosząc się zaś do nurtu współczesnego, analizującego m. in. strukturę pozytywnego aktu woli, autorka przytacza opinie: F. Bersini, E. Graziani, O. Fumagalli-Carulli, Z. Grocholewskiego. Szerzej omawia tezę tego ostatniego — solidaryzując się z nią — że symulacja nie może zakładać dwóch jednoczesnych aktów woli (wola zawarcia małżeństwa i wola uzyskania rozwodu), które są sobie przeciwne. Kto bowiem pozytywnym aktem woli wyklucza nierozzerwalność, uchyla jednocześnie możliwość woli zawarcia małżeństwa. W gruncie rzeczy jest to więc jeden akt: zawarcia małżeństwa, które można rozwiązać. Nauka współczesna, nadmienia następnie Aldanondo Salaverria za P. Huizig, jednomyślnie przyjmuje, że pozytywny akt woli wykluczenia nierozzerwalności, tak aktualny, jak i wirtualny, różni się od intencji czyli woli habitualnej, która samego aktu nie determinuje. Dodaje, że wspomniany akt wykluczenia może być absolutny, gdy nie zależy od żadnej okoliczności lub hipotetyczny, gdy zerwanie węzła małżeńskiego pozostaje uwarunkowane jakąś okolicznością (np. ustaniem miłości lub złamaniem wierności małżeńskiej). Zarówno w doktrynie, jak i jurysprudencji przyjmuje się powszechnie, nadmienia autorka, że obydwa rodzaje wykluczenia powodują wadę konsensu i nieważność umowy małżeńskiej. Małżeństwo zawierane „ad experimentum” — to forma wykluczenia hipotetycznego; Aldanondo Salaverria przytacza tu opinię F. Hurth'a i J. Bernharda, lecz sama nie zajmuje stanowiska (s. 156—157).

W dalszym ciągu omawianego punktu podtytułu autorka zajmuje się *error simplex causam dans contractui* (z kan. 1084 KPK/1917), dotyczącym nierozzerwalności małżeństwa. Stawia tu podstawowe pytanie: w jaki sposób wymieniony rodzaj błędu może mieć wpływ na formowanie procesu wolitywnego. Odpowiadając, że jest to trudne dla ustalenia w praktyce, przychyliła się do zdania O. Fumagalli-Carulli co do stosowności sformułowania kan. 1084 w projekcie nowego KPK (*error... dummodo non determinet voluntatem, non vitiat consensum matrimoniale*). Nawiązuje także do poglądów U. Navarrete i E. Graziani. Twierdzi, że nie bez znaczenia pozostaje w tej dziedzinie wpływ doktryny mówiącej o tym, iż błąd (tzw. *error radicans*) może prowadzić do działania. Nadmienia jednocześnie, iż według O. Fumagalli-Carulli błąd co do nierozzerwalności małżeństwa bardzo głęboko tkwiący w poglądach kontrahenta, trudny jest do pogodzenia z pozytywnym aktem woli wykluczenia tejże nierozzerwalności. Podmiot bowiem jest bardzo przekonany o nierozzerwalności umowy małżeńskiej. Nie znając nierozzerwalności, raczej jej nie wyklucza.

W punkcie trzecim podtytułu mówi się o zasadach socjologicznych i psychologicznych inspirujących współczesną orientację doktrynalną w omawianym przedmiocie. Aldanondo Salaverria podkreśla, iż jurysprudencja nie może ignorować zachodzących w świecie współczesnym zmian i występujących w nim takich zjawisk jak: rozwój środków

przekazu myśli, doktryn filozoficznych, literatury, szerzenia się racjonalizmu, liberalizmu, indywidualizmu, subiektywizmu, pozytywizmu, rozwój w prawie świeckim, kontestowanie nierozzerwalności małżeństwa. Cytując P. Hayoit opisującego sytuację społeczno-obyczajową w Belgii, autorka wspomina o panujących tam tendencjach do zawierania małżeństw z możliwością uzyskania rozwodu. To wszystko, zauważa, sprzyja szerzeniu się poglądów bliskich mentalności rozwodowej.

Punkt czwarty podtytułu zawiera wywody na temat intencji otrzymania rozwodu a zwykłej woli zerwania wspólnoty w relacji do faktu istnienia prawa cywilnego o rozwodzie. Jurysprudencja stoi na stanowisku, powtarza się autorka, że intencja otrzymania rozwodu różni się od zwykłej woli zerwania wspólnoty w przypadku kryzysu. Wola zerwania wspólnoty życia nie godzi w nierozzerwalność małżeństwa.

W zakończeniu pracy czytelnik spotyka wnioski autorki ujęte w 17 punktach. Na s. 179—229 natomiast zamieszczony jest dodatek w postaci pięciu wyroków (*in extenso*) nowszej jurysprudencji charakteryzującej się przyjęciem domniemania o istnieniu pozytywnego aktu woli wykluczenia nierozzerwalności — pod wpływem *error radicatus*. Są to sentencje: c. di Felici z 13 VII 1954 r., c. Filippiak z 23 III 1956 r., c. Felici z 17 XII 1957 r., c. Ewers z 18 V 1968 r., c. Panizo (Rota Hiszpańska) z 30 V 1978 r. Wszystkie one orzekają nieważność małżeństwa. Wykaz bibliografii (s. 227—236) zamyka opracowanie.

Lektura całości dzieła upoważnia do stwierdzenia, że jest ono wartościową pozycją bibliograficzną z zakresu prawa małżeńskiego. Autorka stawia problem bardzo doniosły zarówno dla nauki prawa kanonicznego, jak i dla praktyki sądowej. Wykazuje, iż poglądy i opinie przeciwnie nierozzerwalności małżeństwa, mogą mieć znaczny wpływ na formowanie aktu zgody małżeńskiej, w którym wyklucza się nierozzerwalność. Wykład jest dobrze udokumentowany i jasno przedstawiony, oparty o właściwą literaturę i nowsze orzecznictwo. Interesująco jest ukazana ewolucja tego ostatniego w przedmiocie wykluczenia nierozzerwalności pod wpływem błędu. Walorem studium jest szersze uwzględnienie doktryny filozoficznej i psychologicznej na temat aktu ludzkiego. Cenny jest dodatek w postaci wspomnianych wyroków sądowych. Z zastrzeżeń wolno zgłosić przede wszystkim pretensję do autorki, iż po rozważaniach filozoficzno-psychologicznych, niejako wstępnych dla pracy (podtytuł 2, 3 i 4) przeszła bezpośrednio do referowania jurysprudencji (podtytuł 5), by wrócić znów do doktryny (podtytuł 6). Jerysprudencję należało omówić jako ostatni podtytuł. Konstrukcja została zatem zbudowana niezbyt szczęśliwie.

I jeszcze jedno wypada zauważyć. Wprawdzie praca Aldonondo Salaverria została opublikowana w 1982 r., a więc jeszcze w okresie obowiązywalności KPK/1917, to w niczym nie straciła na swojej aktualności. Wszak kan. 1099 KPK/1983 (*Error circa matrimoni unitatem vel indissolubilitatem aut sacramentalem dignitatem, dummodo non determinet voluntatem, non vitiat consensum matrimoniale*) na-

dal będzie nastęczał w konkretnych sytuacjach niemało trudności sędziemu kościelnemu, gdy przyjdzie mu oceniać wpływ poglądów i przekonań kontrahentów, przeciwnych nierozzerwalności na akt zgody małżeńskiej: *an voluntas partis non sit determinata*. Niezależnie jednak od owego waloru praktycznego, opracowanie pozostaje cennym wkładem autorki w rozwój teorii prawa małżeńskiego.

Ks. Wojciech Góralski

Giordano Caberletti, L'oggetto essenziale del consenso coniugale nel matrimonio canonico. Studio storico-giuridico sul pensiero di Tomás Sánchez, Brescia 1986 ss. 202

W ramach zasłużonej już serii *Pubblicazioni del Pontificio Seminario Lombardo in Roma* jako 26 tom *Ricerche di Scienze Teologiche* ukazała się praca doktorska G. Caberletti pisana pod kierunkiem U. Navarrete, rektora Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego, a recenzowana przez A. Stankiewiczą, audytora Roty Rzymskiej. Jest to, jak zaznacza sam autor w podtytule, studium historyczno-prawne dotyczące problematyki małżeńskiej z przełomu XVI i XVII wieku w kanonistyce i teologii moralnej hiszpańskiej, a dokładniej w myśli T. Sánchez (1550—1610).

Omawiane dzieło rozpoczyna prezentacja pióra F. E. Adami (s. 7—9), wstęp autora (s. 11) oraz bibliografia (s. 13—20). Właściwy korpus rozprawy zawiera wprowadzenie (s. 21—37) oraz trzy rozdziały. Całość zamyka konkluzja (s. 188—196), indeks nazwisk (s. 197—199) i spis treści (s. 201—202).

Wprowadzenie stanowi osadzenie autora omawianego oraz zagadnienia w myśli teologiczno-kanonicznej Kościoła, aż do naszych czasów. Rozdział pierwszy zatytułowany: *Definicja, istota i cele małżeństwa* przedstawia jakoby wprowadzające podstawowe pojęcia niezbędne w studium konsensu małżeńskiego (s. 39—82). Autor wskazuje na etymologię tych określeń, a przy definicji małżeństwa rozróżnia *in facto esse* oraz *in fieri*. Podobnie czyni przy istocie.

Rozdział drugi stanowi próbę ukazania istotowego przedmiotu zgody małżeńskiej (s. 83—157). Przy czym autor wskazuje tu m. in. na kwestię *consensus in coplam, ius i usus iuris* czy dyskutowane zagadnienie małżeństwa Matki Najświętszej. Oczywiście nie można zapomnieć, iż istnieje wiele jeszcze innych definicji przedmiotu zgody małżeńskiej. Z kolei Caberletti rozpatruje relację celów małżeńskich, *bona matrimonii, vinculum, ius cohabitandi*, sakramentu małżeństwa do przedmiotu zgody. Nie pomija wreszcie i kwestii miłości, na którą T. Sánchez patrzy w specyficzny sposób, choć należy podkreślić, iż zwraca na nią uwagę. Kończąc ten rozdział autor zwraca jeszcze uwagę na źródła myśli Sancheza odnośnie do kwestii przedmiotu zgody małżeńskiej.